
УДК 811,161.2':81'366+373.46

Ірина Ярошевич (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ Й КОДИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОРФОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті простежено шляхи становлення й кодифікованого закріплення в науковій практиці української морфологічної термінології від найдавнішого періоду розвитку граматичної думки в Україні до сучасного стану.

Ключові слова: морфологічний термін, морфологічна термінологія, частини мови, граматичні (морфологічні) категорії і форми.

Вироблення і кодифіковане закріплення терміноодиниць у науковій практиці перебуває в органічному зв'язку з функціонуванням і розвитком мови в цілому, а терміни є важливим компонентом лексичної системи мови як одного з її рівнів. Поява терміна у тій чи тій сфері людської діяльності є завершальним етапом в осмисленні досліджуваних об'єктів дійсності, узагальненою, найбільш сконденсованою дефініцією пізнаваних явищ. Однак, як слушно зауважують дослідники, процес пізнання дійсності безкінечний, а отже, «репрезентоване науковим терміном наукове поняття є відносною істиною» [14: 5]. Із здобуванням нових знань учені створюють і нові мовні форми для їхнього вираження або запозичають їх із інших мов, у яких вони набули кодифікованого характеру.

Об'єктом дослідження обрано українську морфологічну термінологію, зафіксовану в наукових, навчальних граматиках, у наукових працях українських і зарубіжних учених-мовознавців, у словниках, енциклопедичних виданнях тощо, починаючи від найдавнішого періоду в розвитку граматичної думки в Україні до сучасного її стану. Такий підхід до висвітлення проблеми становлення української морфологічної термінології дає можливість простежити в ній еволюційні процеси та накреслює перспективу подальшого розвитку, зумовлену

© І.А. ЯРОШЕВИЧ, 2010

поглибленим вивченням теоретичних і практичних засад морфології як окремої галузі мовознавства.

Зважаючи на глобальний характер досліджуваної проблеми, у статті основну увагу зосереджено на еволюції назв для позначення основних одиниць морфологічної системи — частин мови та властивих їм граматичних категорій, які репрезентують динаміку утворення і кодифікованого закріплення в науковій мові.

Простежуючи шляхи формування української літературної мови, Ю. Шевельов зауважував, що літературна мова «виростає зі співпраці визначних і менш визначних сучасників і з переємності досвіду й змагань поколінь» [21: 7]. Це висловлювання стосується і становлення української наукової термінології на національній основі як невід'ємного складника літературної мови, адже у її творенні брали участь представники різних епох і поколінь, термінотворчий процес продовжується і в наш час у зв'язку з розширенням наукових горизонтів мовознавчої науки і поглибленим її вивченням.

Початок формування морфології як одного з розділів описової граматики пов'язують із появою в надрах античної науки про мову перших граматик і словників, у яких уперше було сформульовано сутність основних її понять і запроваджено терміни для їхнього позначення, зокрема, було закладено основи традиційного поділу слів на частини мови за властивими їм граматичними категоріями [10: 3].

Давню традицію осмислення наукових понять морфології та позначення їх відповідними термінами в українському мовознавстві пов'язують з іменами авторів перших слов'янських граматик XVI–XVII ст. — Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужєвича. Хоча діяльність граматистів давньої доби була спрямована передусім на кодифікацію церковнослов'янської (словеноруської) мови, однак у той час її правила вважалися такими, що стосувалися писемної мови взагалі, зокрема й живої, рідної [11: 20]. Закріпивши на слов'янському мовному ґрунті вироблену в античних граматах термінологію, середньовічні граматисти творчо використали її та створили величезну кількість нових термінів, урахувуючи специфіку рідної їм мови, що особливо виразно простежується в ілюстраціях до викладених теоретичних положень.

Теоретико-лінгвістичний аспект східнослов'янських граматик, які розглядають у контексті українського мовознавства, яскраво відбився у поступовому вдосконаленні й розширенні граматичної термінології. Зокрема, йдучи за античною традицією, давньоукраїнські граматисти виділяли вісім *видов слова*, або *частій слова*, — понять і термінів, співвідносних із сучасним розумінням поняття *частина мови*, а саме: *имя*, *мэстоименіє* (*мэстоимя*), *глаголь*, *причастіє*, *нарэчіє*, *предложь*, *союз* та *междометіє*. Останній термін запровадив М. Смотрицький замість невластивого слов'янським мовам терміна *артикль* (*различіє*) [Грамм. 1619: 39, 386]. У давніх граматах уперше в україністиці було здійснено поділ частин мови за визначальною морфологічною ознакою — відмінюваніс-

тю/невідмінюваністю та запроваджено відповідні терміни: *скланяємыя* (змінні, або *відмінювані*) і *нескланяємыя* (незмінні, або *невідмінювані*) [Грам. 1591: 9; Грам. 1596: 56–57; Грам. 1619: 40].

З урахуванням особливостей церковнослов'янської мови в її східнослов'янській редакції було здійснено також поділ імен на відміни (*склоненія*), а дієслів на дієвідміни (*супружества*) [Грам. 1591: 70; Грам. 1596: 44, 107], у М. Смотрицького — *спряженіє* [Грам. 1619: 245]. Було запроваджено терміни для назв відмінків та графемного складу категорій роду і числа в іменах, а також категорій виду, часу, способу, стану, схарактеризовано особливості двох дієвідмін у дієсловах тощо. В окремих лексико-граматичний клас слів у граматиці М. Смотрицького вперше було виділено дієприслівник, для позначення якого вчений створив термін *дэепричастіє*, хоча в ілюстраціях до теоретичних положень спостерігаємо випадки нерозрізнення дієприслівників і дієприкметників [Грам. 1619: 444–445].

Кожен із давньоукраїнських граматистів прагнув удосконалити систему терміноодиниць, запроваджених його попередниками, виявляючи при цьому «достатню самостійність і оригінальність в осмисленні і термінологічному вираженні об'єктів дослідження» [6: 52]. Зокрема, досить помітними є певні розбіжності в кваліфікації і складі деяких морфологічних категорій і форм. Наприклад, у М. Смотрицького категорія роду імен семичленна (*мужескій, женскій, средній, общій, всякій, недоумэнный, преобщій*) [Грам. 1619: 50–51], в І. Ужєвича — тричленна, як у сучасній мові (*чоловічий, жіночий, середній рід*) [Грам. 1643: 8]. Визнаючи тричленну категорію числа імен (*единственное, множественное, двойственное*), запроваджену Л. Зизанієм і М. Смотрицьким, І. Ужєвич у парадигмах імені і займенника подає лише форми однини та множини, як у сучасній мові, хоча згадує й про *двоіну*, властиву деяким іменам [Грам. 1643: 8–8зв]. Спростив та диференціював І. Ужєвич і систему форм категорій часу дієслів, запроваджену М. Смотрицьким [Грам. 1619: 62]. Замість шестичленної категорії часу І. Ужєвич подав тричленну. Система відмінків у М. Смотрицького є семичленною, як у сучасній мові: *именительный, родительный, дателный, винительный, звателный, творительный, сказателный* (останній термін на позначення місцевого відмінка). Назви перших шести відмінків латинською мовою подає й І. Ужєвич, однак у нього відсутній місцевий відмінок. Замість нього вчений увів поняття *несталого* відмінка, уживаного лише з прийменниками [Грам. 1643: 17зв–18].

Водночас, якщо М. Смотрицький, описуючи морфологічні особливості різних частин мови, орієнтувався на церковнослов'янську мову, то І. Ужєвич акцентував увагу на визначальних рисах морфологічних категорій, властивих тогочасній українській мові і ставив перед собою практичні завдання, «наслідуючи поширені тоді в Західній Європі методи граматичного аналізу будь-якої мови, характеризував їх у порівнянні з мовою латинською, польською, рідше з старослов'янською, грецькою ...» [6: 52].

Термінотворча діяльність українських граматистів середньовіччя відіграла важливу роль у виробленні української граматичної (а отже, і морфологічної) термінології у наступні періоди розвитку граматичної думки в Україні. Переконливим доказом високого авторитету згаданих граматик, особливо граматики М. Смотрицького, у якій, за спостереженням учених, створено найбільшу кількість термінів, може слугувати той факт, що велика їх кількість у незмінному чи вдосконаленому вигляді функціонує в багатьох сучасних слов'янських мовах [11: 20]. Термінологією східнослов'янських граматик XVI–XVII ст. впродовж наступних періодів користувалися українські мовознавці при створенні шкільних і наукових граматик української мови. Тож цілком справедливо згадані граматики слід вважати першоджерелами становлення української граматичної термінології.

Перші спроби переглянути систему граматичних термінів церковнослов'янської мови, наблизивши їхнє звучання до живомовної народної стихії, спостерігаємо в граматиках української мови першої половини XIX ст., створених у Галичині і в Закарпатській Україні, авторами яких були Т. Глинський, І. Могильницький, М. Лучкай, Й. Левицький, І. Вагилевич, Я. Головацький та ін.

Цілеспрямоване вироблення української морфологічної термінології на живомовній основі припадає лише на середину – другу половину XIX ст. Невідомий автор «Практичної граматики нѣмецкого языка» (Відень, 1862–1863 рр.) подає такі терміни, створені на рідномовній українській основі: *суцникъ* (іменник), *приложникъ* (прикметник), *дѣслово*, *предложникъ* (прийменник), *прислово* (прислівник), *соключникъ* (сполучник), *числовникъ* (числівник), *чувственникъ* (вигук). Із них лише терміни *дѣслово* та *числовникъ* із незначними графічними змінами стали нормативними у сучасній морфологічній термінології. Термін *заименникъ* (з наголосом на другому складі) вперше зафіксовано в надрукованих як додаток до «Рускої язикоучебної читанки для школь народнихъ» – «Упражненіях граматичнихъ» (Відень, 1863 р.) [УМЕ: 156; 9: 84]. Цей термін засвідчено також у граматиці Г. Пашкевича «Мала граматика для школь головнихъ» (Відень, 1865 р.) [УМЕ: 188].

Національне іноді стихійно, але більшою мірою свідомо вироблялося в західноукраїнських граматиках М. Осадци, П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського та ін. З ім'ям М. Осадци пов'язують розгляд *дієприкметника* уже не як окремої частини мови, а як дієслівної форми. Оригінальні терміни на позначення частин мови створив П. Дячан: *предметовникъ*, *мѣстоименникъ*, *связникъ*, *словокъ* [9: 85]. З незвичним для сучасної мови наголосом уживав терміни для назв частин мови О. Партицький: *именникъ*, *приименникъ*, *заименникъ* [Там само]. Активно долучилися до вироблення власне української термінології на початку XX ст. і в Східній Україні, коли було знято заборону українського друкованого слова і суттєво розширено сфери функціонування української мови, особливо в добу «українізації».

Важливу роль у випрацюванні й становленні української морфологічної (і ширше — граматичної) термінології наприкінці XIX ст. відіграла «Грамматика руської мови» С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера (1893 р.), яка впродовж перших десятиліть XX ст. була однією з найпопулярніших граматик української мови. Термінологію цієї граматики використовували й інші тогочасні граматисти. Значна частина створених і вживаних у ній термінів набула кодифікованості в сучасній лінгвістичній термінології. З-поміж них найбільш вдалим, на думку І. Огієнка, були терміни на позначення частин мови — *прикметник, злучник і оклик*. Закріпилися в ній також терміни *іменник, заіменник, числівник, прислівник, приіменник, дієслово* (деякі засвідчено з відмінним щодо сучасних назв наголосом). У цій граматиці окремими частинами мови кваліфіковано *дієприкметник, дієприслівник і дієіменник* (сучас. інфінітив). Збереглися в сучасній морфологічній термінології і вжиті у ній терміни на позначення граматичних категорій і понять морфології: *відміна, відмінок, відмінювання, множина, однина, рід, число, особа, стан* та ін.

Запропоновану в згаданій граматиці термінологію високо оцінював учений-енциклопедист І. Огієнко, діяльність якого була спрямована на наукове висвітлення проблем створення національної термінології, на її систематизацію й упорядкування. Розбудові граматичної термінології сприяли його праці «Історичний словник української граматичної термінології» [12] та «Українська граматична термінологія» [13]. Переійнявши на себе роль координатора термінологічної справи в Україні, вчений сформулював основні правила творення питомих українських термінів, сутність яких зводилася до того, щоб кожен термін був пов'язаний із живомовними коренями, щоб своєю будовою він відповідав закономірностям фонетичної й граматичної будови української мови та подавав одне розуміння поняття, не викликаючи зайвих асоціацій [12: 100–101]. Цих настанов у творенні термінів дотримувалися відомі науковці-граматисти початку XX ст. — Є. Тимченко, А. Кримський, О. Курило, М. Грунський, О. Синявський, В. Сімович та ін. Створюючи елементарні з сучасного погляду терміни на живомовній українській основі, граматисти ставили перед собою кодифікаційні завдання щодо вживаної в їхніх працях термінології, розробляючи й удосконалюючи її, водночас сприяючи унормуванню української мови взагалі.

Помітний внесок у розбудову морфологічної термінології цього періоду зробили й автори шкільних граматик та граматик для самонавчання, зокрема П. Залозний, М. Гладкий, Г. Шерстюк та ін., які прагнули створити такі терміни, що, за висловлюванням І. Огієнка, мали відбивати «українську форму і зміст» [13: 211].

При творенні термінів на позначення частин мови досить продуктивною була словотвірна модель із суфіксами *-ик/-ник*, приєднаних до українських коренів: *іменник, прикметник, числівник, займенник, прислівник, приіменник, сполучник*. Аналогічно було утворено і діє-

слівні недієвідмінювані форми — *дієприкметник*, *дієприслівник*. Ці терміни стали нормативними в сучасній лінгвістичній термінології, хоча на початковому етапі мали певні відмінності у фонетико-графічному й акцентному оформленні. Пор.: *именникъ*, *числовникъ*, *заіменникъ*, *присловникъ*, *приіменникъ* тощо. За цією словотвірною моделлю було створено й інші назви частин мови, що не набули нормативності: *суцникъ*, *речівникъ*, *предметовникъ* (на позначення іменника), *приложникъ* (на позначення прикметника), *численик* (на позначення числівника), *мэстойменникъ* (на позначення займенника), *часівник* (на позначення дієслова), *дійменник* (на позначення інфінітива), *дэ-нарічник* (на позначення прислівника), *соклучникъ*, *связникъ*, *злучникъ* (на позначення сполучника), а також *предложникъ*, *відношенникъ*, *відносникъ*, *стосувник* (на позначення прийменника), *чувственникъ* (на позначення вигука), *виявникъ* (на позначення частки) тощо. За цією моделлю було створено й однослівні терміни (замість двослівних) на позначення відмінків: *називник*, *родовик*, *давальник*, *знахідник*, *орудник*, *місцевик*, *кличник* (*зовник*) [див., напр., 17: 128–129]. Наведені приклади засвідчують характерну для періоду кінця ХІХ — початку ХХ ст. наявність значної варіантності терміноодиниць. Нерідко поряд із новоствореними автори граматики подавали й усталені в українському мовознавстві давно засвоєні церковнослов'янські терміни, зокрема *мэстоименіє*, *глаголь*, *предлогъ*, *союзъ*, *падежъ*, *время*, *залогъ* та ін., настільки міцно над граматистами тяжіла давня традиція термінотворення, засвідчена ще в східнослов'янських граматиках. Деяким термінам було надано українського звучання: *причастіє* — *причасник*, *нарэчіє* — *наріччя*, *падеж* — *падіж*, *спряженіє* — *спряжіння*, *междометіє* — *межислівце* тощо. Подаючи кілька варіантів термінологічних найменувань для позначення того самого поняття, граматисти ніби зумисне давали можливість користувачам вибирати найбільш вдалі.

У зазначений період ті розбіжності, які існували у використанні різних (іноді штучно створених) термінів для позначення тих самих понять, спричинювали нечітке їх розуміння, що в свою чергу негативно позначалося на навчальному процесові. Тож нагальним завданням граматистів було вироблення стабільних, єдиних норм у термінотворенні, які б зближували тогочасні наукові й шкільні граматики.

Пуристичні тенденції у виробленні української граматичної термінології на національній основі відіграли надзвичайно позитивну роль, однак учені відчували і те, що надмірне зберігання мови від впливу іншомовних запозичень відмежовує вітчизняну науку від інтернаціональних зв'язків. Саме тому помітною в зазначений період була й орієнтація українських граматистів на досягнення зарубіжного мовознавства. Бажання наблизити українську науку до європейського культурного й інтелектуального контексту позначилося на використанні запозичених термінів-інтернаціоналізмів поряд із питомо українськими: *кон'югація* — *дієвідмінювання*, *дієзміна*, *часування*; *деклінація* — *відмінювання*, *стосування*; *інфінітив* — *дійменник*, *імена дієсловові*, *імена дієсловни*, *неопре-*

дэленик, безоглядна форма часівника, неозначена форма дієслова; індикатив — дійсний спосіб; імператив — наказовий, приказовий, вольовий спосіб тощо. У граматиці Є. Тимченка для назв відмінків використано однослівні терміни-інтернаціоналізми латинського походження: *номінатив*, або *іменний* (називний відмінок), *генетив* (родовий відмінок), *датив*, або *дайний* (давальний відмінок), *акузатив*, або *причиновий* (знахідний відмінок), *вокатив*, або *зовний* (кличний відмінок), *інструменталь* (орудний відмінок), *льокатив* (місцевий відмінок) [19: 22]. До речі, у галицьких граматиках зазначеного періоду досить виразною була тенденція називати відмінки за місцем, яке вони займали у відмінковій парадигмі (перший — називний, другий — родовий і т. ін.). Цю тенденцію перейняв і Є. Тимченко, тому в його граматиці поряд із термінами-інтернаціоналізмами на першому місці у відмінковій парадигмі подано числові назви [Там само].

У процесі вироблення морфологічної термінології важливим чинником унормування термінів є дотримання єдиних принципів і критеріїв їхнього творення. Концептуальною ознакою термінологічної норми (як і загальнолітературної) вважають її кодифікованість, тобто систематизоване закріплення термінів у наукових джерелах (граматиках, словниках, навчально-методичній літературі), що орієнтують мовців на дотримання єдино можливої установленої мовної норми. Основними критеріями нормативності терміна є системність, поняттєва співвіднесеність, дефінітивність і відповідність фонетичним, акцентно-орфоепічним, лексичним, граматичним нормам національної мови. Додатковими критеріями нормативності є однозначність терміна у межах свого термінологічного поля, стилістична нейтральність, стислість і точність семантики [20: 288, 682].

Усталенню й кодифікованому закріпленню морфологічної термінології на початку ХХ ст. сприяли, як уже було зазначено, згадані праці І. Огієнка, а також наукові осередки, зокрема, створений у 1921 р. Інститут української наукової мови (ІУНМ) та Товариство наукової мови, які координували термінознавчу і термінотворчу діяльність науковців України. Значний вплив на кодифікацію морфологічної термінології мав і «Український правопис» 1928 та 1933 рр. [УП 1928; УП 1933].

У 30-ті роки було перервано термінологічну діяльність в Україні у зв'язку з репресивними заходами радянського уряду. Як зазначають дослідники, «значних спотворень зазнали насамперед найменування зі своєрідною національною формою, що значно уподібнились до російських усупереч попереднім термінотворчим традиціям» [15: 34]. Не могли бути плідними для науки й роки війни та повоєнний період. У наукових працях цього періоду мовознавці оперували виробленою й унормованою термінологією своїх попередників. І лише з середини 50-х років певною мірою поживляється термінологічна діяльність: морфологічні терміни у складі лінгвістичних стають об'єктом систематизованого опису [7] та комплексного наукового дослідження [9].

У наступні десятиліття спостерігаємо значні досягнення українських граматистів у розбудові теорії граматики, зокрема переорієнтації досліджень від виявлення та класифікації морфологічних одиниць і форм до з'ясування причин зумовленості й закономірностей функціонування та еволюційних змін у їхньому складі, що позначилося на термінологічному вираженні.

На початку шістдесятих років у науковому доробку українських мовознавців з'являється теоретична праця І. К. Кучеренка «Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія» у двох частинах [8], у якій автор із позицій теорії відображення по-новому увиразнює граматичну науку, позначаючи її новим терміном *граматикологія*. У контексті названої теорії І. Кучеренко розкриває внутрішню суперечливість традиційної класифікації частин мови; подає критичний аналіз мовних явищ, відомих у граматиках під назвами-термінами *займенник, дієприкметник, дієприслівник, категорія стану, модальні слова, прийменник*; встановлює їхнє місце в системі частин мови. Водночас учений уводить до наукового обігу термін *ад'єктивні слова*, у складі яких розглядає *відчислові слова*, або *порядкові прикметники*, відомі під традиційною назвою *порядкові числівники*, а також *займенні ад'єктивні слова*, тобто ті, які відомі під назвою *займенникові прикметники*, або *займенники-прикметники* [8: 438–441]. Окрему увагу приділено також *віддієслівним ад'єктивним словам*, відомим під назвою *дієприкметники*, які вчений позначає терміном *віддієслівні відносні прикметники* [8: 441, 446].

У наукових дослідженнях 60-х — 80-х років значно розширюється поняттєвий зміст загальнограматичних і морфологічних явищ. У використанні термінів для їхнього позначення досить помітним є поєднання свого, національного, і запозиченого у тій пропорції, яка дає змогу вітчизняній науці виходити на міжнародний рівень. Активно використовуються, зокрема, такі терміни, як *аспектуальність, валентність, грамема, парадигма, вербоїд, предикативи, компаратив, конверсія, транспозиція, субстантив, ад'єктив, адвербіатив* і похідні від останніх терміни на позначення транспозиційних процесів — *субстантивізація, ад'єктивізація, адвербіалізація* тощо. Усталеність морфологічної термінології, її кодифікованість у цей період засвідчує колективна праця «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» [18], у якій узагальнено здобутки вітчизняних і зарубіжних учених у вивченні морфології, а також «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника [4].

Резонансними, за оцінкою фахівців, не лише в українському, а й у всьому слов'янському мовознавстві стають новаторські дослідження з граматики І. Р. Вихованця. У монографії «Частини мови в семантикограматичному аспекті» учений запропонував нові підходи до вивчення граматичної будови мови, що сприяло переосмисленню змісту понять морфології та функціонального призначення її одиниць, відповідно було внесено зміни і до термінологічного вираження. Обґрунтувавши

нечастиномовний характер службових слів, І. Р. Вихованець запропонував термін *аналітичні синтаксичні морфеми* [1: 23], пізніше — *службові слова-морфеми* [2: 19]; для позначення займенника — *займенникові слова*, класифікувавши їх на *займенникові іменники*, *займенникові прикметники*, *займенникові числівники* і *займенникові прислівники*. Клас вигуків і часток кваліфіковано як *слова-речення* тощо.

Прихильники традиційних поглядів на систему частин мови доповнюють її склад ще двома частинами мови, на позначення яких вводять терміни: *станівник* (у традиційному мовознавстві вони відомі під назвою *слова категорії стану*, або *предикативи*) і *модальник*, замість поняття і відповідного терміна *модальні слова* [5: 30].

У новітніх дослідженнях з морфології І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, В. Ожогана та ін. подано не лише нову інтерпретацію частин мови, а й морфологічних категорій та інших морфологічних явищ, що мають стосунок до сфери семантики, словотвору і синтаксису. Уводиться поняття та відповідний термін *міжривневі граматичні категорії* [2: 139]. Зокрема, у «Теоретичній морфології української мови» (автори: І. Вихованець, К. Городенська) [2] *категорію відмінка* кваліфіковано як *морфолого-синтаксичну*, а *категорії ступенів порівняння, перехідності/неперехідності, стану* — як *морфолого-словотвірні-синтаксичні*. Значно розширено у цій праці поняттєвий зміст морфологічних категорій, конкретизовано й уточнено дефініції термінів, створено низку нових термінів, які суттєво збагачують морфологічну термінопідсистему сучасної української літературної мови: *аналітичні, морфологічні, синтаксичні дієслова, міжчастиномовник, слова-морфеми, аналітичні синтаксичні морфеми, морфологічна одиниця-конструкція, периферійні, напівпериферійні, центральні, напівцентральні частини мови, нульовий ступінь порівняння, моноособові (одноособові) дієслова, слова релятивної семантики* тощо.

Проблема кодифікації морфологічних термінів залишається актуальною і в 90-і рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Виразною стає тенденція до відновлення національної ідентичності питомо українських термінів, зокрема й морфологічних (наприклад, *дієйменник* замість *інфінітив*), надання графемного статусу *кличному відмінку* у відмінковій системі, *двоїні* в категорії числа та *давноминулого часу* в дієслівній категорії часу; недоцільність виокремлення не властивих українській мові *активних дієприкметників теперішнього часу* — форм, активно вживаних в українському мовознавстві під впливом російської мови в період 30-х — 80-х рр. ХХ ст. У зазначений період морфологічна термінологія постає у якісно новому стані порівняно з попередніми періодами, набуває ознак чіткої систематизації й унормування, що знайшло відбиття в енциклопедії «Українська мова» [20] та в енциклопедичному виданні О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія» [16].

В останні десятиліття помітною стає спроба перегляду термінологічних назв окремих частин мови (*предметник*, замість *іменник*,

обставинник, замість *прислівник*), а також назв відмінків у дослідженнях І. Р. Вихованця: *суб'єктник* (називний), *похідник* (родовий), *адресатник* (давальний), *об'єктний* (знахідний), *знаряддевик* (орудний), *місцевик* (місцевий) та *кличник* (кличний) [3: 3–7]. Подібну систему термінів для назв відмінків на початку ХХ ст. пропонував В. Сімович (*називник*, *родовик*, *давальник*, *знахідник*, *кличник*, *орудник*, *місцевик*), дотримуючись правила «мовної економії» [17: 129]. Зазначені терміни нерідко використовували й інші граматисти початку ХХ ст., коли відбувалося активне вироблення терміноодиниць на національній основі.

Порівнюючи тенденції творення термінів початку ХХ – початку ХХІ ст., можна зауважити, що кожне нове українське відродження супроводжується особливою увагою до національного термінотворення. Прагнення сучасних учених-мовознавців удосконалити термінологічний апарат лінгвістичної науки в цілому і морфологічної зокрема заслуговують на увагу фахівців, адже будь-що нове спочатку може викликати заперечення, однак аргументованість доцільності заміни деяких традиційно вживаних термінів видається нам перспективною. Принаймні запропоновані в сучасних дослідженнях зміни щодо перегляду терміноодиниць на позначення окремих частин мови, морфологічних категорій і процесів, що супроводжують функціонування морфологічних одиниць, на наш погляд, є семантично вмотивованими, логічно переконливими, оскільки забезпечують чіткість, зрозумілість, прозорість термінологічного дефінування, загальнодоступність сприйняття, що відповідає основним вимогам творення національних термінів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Грам. 1591 – Граматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка [Адельфотес]. – Львів, 1591.

Грам. 1596 – «Граматика словенска» Л. Зизанія. – Вільно, 1596 // В кн.: Зизаній Л. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1980. – 190 с.

Грам. 1619 – «Граматіки славенскія правільное сунтагма» М. Смотрицького. – Єв'є, 1619 // В кн.: Смотрицький М. Граматика / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979. – 502 с.

Грам. 1643 – «Граматика словенская» І. Ужевича. – Париж, 1643 (паризький рукопис); 1645 (арраський рукопис) // В кн.: Граматика слов'янська І. Ужевича / Підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К.: Наук. думка, 1970. – 459 с.

УМЕ – Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 2004. – 818 с.

УП 1926 – Український правопис (проект). – Харків: Державне видавництво України. – 1926. – 95 с.

УП 1933 – Український правопис. – Харків: «Радянська школа», 1933. – 66 с.

1. *Вихованець І. Р.* Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. *Вихованець І.* Студії про українські відмінки: термінологічний аспект // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 3–7.

4. *Ганич Д.С., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів. — К.: Вища шк., 1985. — 360 с.
5. *Горинич В.О.* Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навч. закладів. — К.: Академія, 2004. — 335 с.
6. *Жовтобрюх М.А.* Частина мови в «Граматичній слов'янській» І. Ужєвича // Східно-слов'янські граматики XVI–XVII ст.: Матеріали симпозиуму. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 51–58.
7. *Кретевиц Є.В., Родзевич Н.С.* Словник лінгвістичних термінів. — К.: Вид-во АН Укр. РСР, 1957. — 235 с.
8. *Кучеренко І.К.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. — В 2-х ч. : К.: Вища шк., 1961. — Ч. I. — 172 с.; 1964. — Ч. II. — 159 с. — Видан. 2-ге, уточ. і допов. — Вінниця: «Поділля — 2000», — 2003. — 463 с.
9. *Москаленко Н.А.* Нарис історії української граматичної термінології. — К.: Вища шк., 1959. — 224 с.
10. *Німчук В.В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. — К.: Наук. думка, 1980. — 303 с.
11. *Німчук В.В.* Основоположне значення «Граматики» М. Смотрицького у вітчизняному мовознавстві // Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 6–20.
12. *Огієнко І.* Історичний словник української граматичної термінології // Записки Українського наукового товариства у Києві. — Кн. I — К., 1908. — С. 94–129.
13. *Огієнко І.* Українська граматична термінологія // Краткій курсь українського языка. — К., 1918. — С. 211–221.
14. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.М.* Українське термінознавство. — Львів, 1994. — 215 с.
15. *Пілецький В.І.* Про деякі запозичення в сучасній українській термінології // Культура народів Причорномор'я. Научн. журнал. — №53. — 2004. — С. 34–38.
16. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — 716 с.
17. *Сімович В.* Практична граMATика української мови. — Ляйпциг, 1919. — 584 с.
18. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969. — 583 с.
19. *Тимченко Є.* Українська граMATика. — К., 1907. — 179 с.
20. Українська мова. Енциклопедія. — Вид. 3. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — 852 с.
21. *Шевельов Ю.* Покоління 20-их років в українському мовознавстві // Слово. — 1993. — №6. — С. 7–30.

Iryna Yaroshevich (Kyiv)

BECOMING AND CODIFI OF UKRAINIAN MORPHOLOGICAL TERMINOLOGY

In the article the ways of becoming and codifi fixing are traced in scientific practice of Ukrainian morphological terminology from the oldest period of development of grammatical idea in Ukraine to the modern state.

Key words: morphological term, morphological terminology, parts of speech, grammatical (morphological) categories and forms.